

tyivät operoimaan ikään kuin positiivisen oikeuden ulkopuolella, mutta kuitenkin luonnollisen lain sisällä. Toiseksi *ius*-käsitteeseen liittyi aktiivisen oikeuden ajatus: henkilö sai nostaa kanteen ja puolustaa oikeuksiaan, jos niitä oli loukattu. Ockhamin augustinolaisperäinen jaottelu käsitteisiin *ius fori* ja *ius poli* oli Robinsonin mukaan uutta. Jaottelun avulla Ockham pystyi erottamaan toisistaan positiivisen ja ei-positiivisen (eli moraalisen) lain. Robinson myös osoittaa, että Ockham käytti *dominium*-käsitettä sekä omistusoikeudellisessa että poliittisessa merkityksessä, ja käsitteen käyttö oli kehittyneempää kuin muilla mikaelisteilla.

Kaikki mikaelistit ymmärsivät fransiskaaniin kulutuskäytön valtasuhteena "oikeudettoman" veljen ja oikeustoimihenkilönä toimivan omistajan välillä, mikä oli teoriassa verrattavissa kuninkaan tai ruhtinaan *dominiumiin* suhteessa alamaisiin tai Jumalan *dominiumiin* luomakuntaansa kohtaan. Ockham kehitti tätäkin näkemystä eteenpäin ja se palveli hänen myöhempää yhteiskuntafilosofista kritiikkiään paavia kohtaan.

Dominium liittyi kaikilla mikaelisteilla oikeuskäsitteeseen: jos henkilöllä oli *dominium*, hänellä oli myös *ius*, oikeus. Tällainen *dominium*- ja *ius*-käsitteiden välinen ekvivalenssi oli perua jo 1200-luvun alkupuolen juristeilta. Myös fransiskaaneille *dominium* oli eksklusiivinen, toiset poissulkeva omistusoikeus. Suurin variaatio osoittautui *usus*- eli käyttöä merkitsevän käsitteen kohdalla. *Usus* ei aina, edes omistusoikeuksien yhteydessä, merkinnyt käyttöoikeutta. Käyttöä määriteltiin monella tavalla liittämällä siihen erilaisia määreitä kuten lupa (*licentia*) tai kyky (*facultas*).

Kokonaisuudessaan Robinsonin teos on erittäin yksityiskohtaista ja tarkkaa omistusoikeudellisten käsitteiden analyysia. Se valaisee hyvin sitä, kuinka moderni omistusoikeuskäsitteistö ja teoria muotoutuivat

fransiskaanista köyhyyttä koskeissa keskusteluissa. Robinson tuntee myös aihepiiriä koskevan muun tutkimuskirjallisuuden ja korjaa monessakin suhteessa aikaisempaa tutkimusta.

**VIRPI MÄKINEN
PROF., HELSINKI**

KIRSI KANERVA & MARKO LAMBERG (TOIM.)

**Hyvä elämä keskiajalla.
Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014.
266 s.**

Hyvä elämä keskiajalla -artikkelikoelman päämääränä on tarkastella kulttuuri- ja mentaliteettihistorian menetelmin myöhäiskeskiajan (1200–1400-luvut) kulttuuriin sisältyneitä käsityksiä hyvästä elämästä, sen muodoista ja tavoista, joilla aikalaiset pyrkivät sitä tavoittamaan ja toteuttamaan. Tarkalleen ottaen teos käsittelee hyvinvointia ja sen erilaisia ulottuvuuksia: psyykkisen ja fyysisen hyvinvoinnin lisäksi tarkastellaan jonkin verran myös sosiaalista hyvinvointia. Keskiajan hyvinvointikäsitteistä sävytti myös vahva hengellinen ulottuvuus.

Näkökulmia tavallisen ihmisen arkiseen hyvinvointiin käsitellään muun muassa kansankielisten reseptikokoelmien, kanonisaatioprosessin kuvauksien, rippikäsikirjojen, *exemplum*-kokoelmien ja *ars moriendi*-kirjallisuuden valossa. Ruumiin ja mielen terveys sekä kuolemaan liittyvät kysymykset saavat pääsijan. Kukin artikkeli rakentuu lyhyelle tekstikatkelmalle, joka esitetään sekä alkuperäiskielisenä että suomenkoksena. Suurin osa käytetystä aineistosta on latinankielistä, mutta mukana on myös kansankielisiä lähteitä. Teos osoittaa, miten monenkirjavasta lähdeaineistosta on mahdollista löytää myös arjen kuvauksia ja luodata tavallisen ihmisen elämään keskiajalla.

Myöhäiskeskiajalla eläneiden ihmisten elämän edellytykset olivat huomattavan heikot jo siksi, että yleinen hygienia- ja terveyden- ja sairaudenhoito olivat puutteellisia. Lapsikuolleisuus oli korkea ja ihmisten keski-ikä nykyistä huomattavasti alhaisempi. Useimmat ihmiset kuolivat sairauksiin, joihin ei ollut hoitokeinoja. Skolastisessa lääketieteessä ihmistä tarkasteltiin kokonaisvaltaisena psykofyysisenä kokonaisuutena ja terveys ymmärrettiin yksilölliseksi: terve ja hyvä elämä olivat jokaisella ihmisellä omanlaisensa, kuten humoraali- ja kompleksiooppi edellyttivät. Lääkärit laativat ohjeistuksia terveyden ylläpitämiseksi korostaen kohtuullisuutta, lepoa ja oikean ruokavalion merkitystä. Myös hyvän mielen vaikutus terveydelle ymmärrettiin. Timo Joutsivuon artikkelissa esitellään Pariisin yliopistossa lääketieteen professorina toimineen Pietro Torrigianon käsityksiä mielenliikkeiden merkityksestä terveydelle ja sairaudelle *De accidentibus animae* -kirjoituksesta otetun tekstikatkelman perustalta. Keskiakaisen käsityksen mukaan tunteet itsessään eivät johtaneet epätasapainoon ja siten mielen tai ruumiin sairauteen, vaan epätasapainon aiheutti niiden liiallisuus.

Kirsi Kanervan kirjoittamassa artikkelissa paneudutaan erityisesti vihan tunteeseen ja sen merkitykseen hyvinvoinnille muinaislatinalaisten saagojen valossa. Lähdeaineisto osoittaa, että keskiajan islantilaisessa kulttuurissa tunnettiin suuri määrä viha-sanoja ja vihalle annettiin erilaisia muotoja (esimerkiksi pahaenteinen, jalo tai berserkkimäinen viha, raivo). Vihan hyvyys tai pahuus määrittyi käyttöyhteydestä. Raivokas berserkki-viha oli hyödyllistä taistelussa, mutta sosiaalisessa yhteisössä tällaista suuttumusta ei hyväksytty. Sen sijaan hyvä (jalo) viha suuntautui hallitusti yhteisöllisen tasapainon säilyttämiseen tai palauttamiseen tähtääviin tekoihin.

Mielen hyvinvointiin liittyy myös Susanna Niirasen artikkeli, jossa tar-

kastellaan oksitaanikielisen reseptikokeelman tarjoamia hoitoehtoja melankoliaan, unettomuuteen ja mielialavaihteluihin. Perinteisen yrtilääkinnän ja ruokavaliohoidon lisäksi unettomuuden tai mielenvikaisuuden hoitoon tarjottiin myös uskomuksiin ja magiaan liittyviä menetelmiä, esimerkiksi tekstiamuletteja. Ne olivat lyhyitä tekstejä, joiden oli tarkoitus tuottaa onnea, suojella tai parantaa. Tekstit kirjoitettiin esimerkiksi pergamentille tai kasvin lehdele, joka asetettiin kehoa vasten. Sanataikuuden myötä tekstien uskottiin tulevan ikään kuin materiaalisiksi ja jo niiden kosketuksen uskottiin parantavan. Niirrasen mukaan tekstiamulettien käyttö unettomuuden hoidossa viittaisi siihen, että uniongelmiin taustalla nähtiin myös psykologisia syitä.

Koska auttamiskeinot useimpiin sairauksiin ja ongelmiin olivat vähäisiä, avunpyyntö kohdistettiin myös viimeiseen mahdollisuuteen: ylöspäin. Esimerkiksi pyhien ihmisten avuksi pyytämällä ja rukouksilla odotettiin parantumisen ihmettä. *Votumin* tekeminen eli jonkin vastalahjan lupaaminen (esimerkiksi pyhiinvaellus, paasto tai pysyvä kunnioitus) oli sitova toimi ja myös sosiaalisesti vaativa. Sari Katajala-Peltomaa lähtökohtana on kanonisaatioprosessissa todistaneen porvarisvaimon kertomus lapsen käytöshäiriöistä, jotka tulkitaan riivaajan syyksi. Monet kanonisaatioprosessit kuvaavatkin arjen ongelmia ja kertovat siitä, miten tavalliset ihmiset yrittivät niitä ratkaista.

Kuolema oli ahkera vieras ihmisten arjessa keskiajalla. Kristillinen usko toi elämään toivon tuonpuoleisesta, mutta koska sinne pääsi vain tietyn edellytyksin, ihmisten tuli valmistautua kuolemaan. Kiirastulen ja helvetinpelon läpäisemässä maailmassa oli parasta hakea pappi heti paikalle suorittamaan tarvittavat rituaalit, jotta sielu pääsisi rauhassa matkalleen. Kuoleminen ilman syntien tunnustamista ja anteeksiantoa johti helvettiin. Stina Fallberg-Sund-

mark tarkastelee artikkelissaan ruotsalaisen *ars moriendi* (kuolemissen taito) -opaskirjan sisältämiä reseptejä kuolemaan valmistautumiseksi ja sielun pelastamiseksi. Kysymys oli hengellisestä lääkityksestä, sielun terveydestä tuonpuoleista elämää varten. Vaikka opaskirjat laadittiin ennen kaikkea papiston avuksi, myös varakkaat maallikot saattoivat käyttää niitä oppinaan.

Vanhuuden määrittelemisen keskiajan kontekstissa osoittautuu vaikeaksi puutteellisen lähdeaineiston vuoksi. Uusimman tutkimuksen mukaan perinteinen käsitys kolmenkymmenen vuoden keski-ikästä ei liene aivan oikea. Marko Lambergin lähdeaineisto, birgittalaisjärjestössä levinnyt *Järteckensboken*-niminen *exemplum*-kokoelma, sisältää kuvauksia ikääntymisestä ja vanhuudesta. Lambergin mukaan keskiajalta on säilynyt myös lähteitä, joissa kerrotaan hyvinkin pitkän elämän eläneistä miehistä. Ikääntymiseen liittyvät asenteet ovat myös sukupuolittuneita: tarinoita vanhenevista naisista ei juurikaan ole. Ikääntyvää naista ei myöskään arvostettu samalla tavalla kuin miespuolista ikätoveria. Tämä ilmeni muun muassa naisleskien huonona asemana, johon Lamberg ei kuitenkaan kirjoituksessaan viittaa.

Kokoelmassa ei juurikaan käsitellä taloudellista hyvinvointia, vaikka käsiteltävä ajanjakso osuu 1200–1400-luvuille, varhaiskapitalismin voimakkaan kehityksen aikakaudelle. Taloudellinen eriarvoisuus oli läsnä jo myöhäiskeskiaikaisessa kaupunkivaltiossa, ja niin teologit kuin kanonistitkin pyrkivät puuttumaan siihen talouseettisissa kirjoituksissaan. Aihepiiriä sivutaan vain Salla Palmi-Felinin artikkelissa, jossa käsitellään muuttuneeseen työnkuvaan liittyviä moraalikysymyksiä. Perinteisen näkemyksen mukaan ainoastaan ruumiillisesta työstä sai pyytää palkan. Tiedon myymistä pidettiin syntinä, koska tiedon katsottiin viime kädessä kuuluvan Jumalalle. Lisäksi ajateltiin, että ammateis-

sa, joissa toimittiin yhteiseksi hyväksi (esimerkiksi lääkärit, opettajat ja asianajajat) ja lähimmäistä rakastaen, ei tullut toimia itsekkäistä tarkoituksista ja vastaanottaa palkkaa. Palmi-Felinin artikkelin lähteenä on dominikaaniveli Bartholomeus de Sancto Concordion rippikäsikirja *Summa de casibus conscientia*. Erityiskysymyksenä oli, tuliko köyhiä auttaa ilmaiseksi. Bartolomeuksen mukaan asianajajille riitti, kunhan teki armeliaisuuden tekoja niille, joita kohtasi, mutta heidän ei tarvinnut aktiivisesti etsiä autettavia. Hän siis tarkasteli ammatinharjoittajan osaamista ikään kuin almuna, joka tuli antaa köyhälle maksutta. Näkemyksellään Bartolomeus haki kirkon vastuulla olevan köyhäinhoidon avuksi myös muita ammattikuntia.

Ruoka ja juoma ovat elämälle välttämättömiä ja liittyvät niin terveyteen, hyvinvointiin kuin elämän iloihinkin. Jo edesmennyt dogmatiikan professori Seppo A. Teinonen kehotti seminaarimatkallemme Assisissa, että kannattaa mennä syömään ravintolaan, jossa istuu kirkonmiehiä. He ovat varma tae siitä, että ruoka on hyvää; syöminen kun on heidän harvoja ilojaan. Samainen asenne tulee hyvin esiin Jussi Hanskan artikkelissa ”Kirkonmies ja viinin ilot”, jossa yksinkertaiseen elämäntapaan sitoutunut fransiskaaniveli Salimbene Parmalainen kuvaa kronikassaan yhtä aikansa ylellisyystuotetta, viiniä, kuin paraskin sommelieeri.

Hyvä elämä keskiajalla -teoksessa viitataan siellä täällä yhteisölliseen hyvinvointiin ja yhteisen hyvän ideaan. Katolista sosiaalietiikkaa hallitsevan subsidiariteettiperiaatteen juuret juontuvat jo *ordo caritas* (rakkauden järjestys) -näkemyksestä, jonka mukaan lähimmäisen rakastaminen tuli kohdistaa ensin kaikista läheisimpiin ihmisiin. Vasta oman perheen, suvun ja naapuruston auttamisen jälkeen saatettiin auttaa kaukaa tullutta vierasta. Tämä tulee ilmi useammassakin artikkelissa, mutta sitä ei erikseen tar-

kastella. Myös köyhien ainoa privilegi, oikeus kerjätä tietyllä alueella sekä kirkollisessa että maallisessa lainsäädännössä ollut äärimmäisen hädän periaate, olivat varhaista sosiaalilainsäädäntöä, joilla pyrittiin tarttumaan kerjuuongelmaan. Teoksesta ei myöskään käsitellä keskiajan ihmisten elintason liittyviä kysymyksiä ja sen yhteyksiä hyvinvointiin. Joidenkin tutkimusten mukaan esimerkiksi keskiajan Englannissa ihmisten keskimääräinen elintaso oli korkeampi kuin maailman köyhimmässä maissa nykyään. Myös taloushistoriallisista ja -eettisistä lähteistä olisi löytynyt mielenkiintoisia ihmisten arkista hyvinvointia käsitteleviä aihepiirejä.

Kaiken kaikkiaan teos on kiinnostavaa luettavaa, vaikka otsikon lupaa hyvä elämä ei aivan kirkkaana kaikissa artikkeleissa ilmenekään.

VIRPI MÄKINEN
PROF., HELSINKI

**SARI KATAJALA-
PELTOMAA &
CHRISTIAN KRÖTZL &
MARJO MERILUOTO-
JAAKKOLA (TOIM.)**

Suomalaisten pyhiinvaellukset keskiajalla. Kun maailma aukeni. SKST 1399. Tampereen museoiden julkaisuja 136. Helsinki: SKS 2014. 367 s.

Ihminen on kautta aikojen etsinyt yhteyttä pyhään. Pyhyden on nähty ikään kuin tiivistyvän johonkin tiettyyn paikkaan, henkilöön tai vaikkapa esineeseen, ja näiden pyhän tiivistymien luo on tehty pyhiinvaelluksia. Keskiajalla lähes jokainen kristitty osallistui edes keran elämässään pyhiinvaellukselle. Syyt lähteä vaivalloisillekin matkoille liittyivät erityisesti pyhien ihmisten kunnioitukseen, avun pyytämiseen tai kiittolisuuteen. Myös kirkon

opetus, syntien anteeksi anominen tai aneet, jotka lyhensivät kiirastuksessa vietettävää aikaa, saivat ihmisiä liikkeelle.

Käsillä olevassa teoksessa kuu-sitoista eri alojen asiantuntijaa pyrkii luomaan keskiajan suomalaisten pyhiinvaelluksista kokonaiskuvaa eri lähestymistapoja, lähdegenrejä ja yksityiskohtia yhdistelemällä. Ai-hetta tarkastellaan kirjan artikkeleissa monesta eri näkökulmasta ja monelta eri tasolta. Kirjan tematiikkaan liittyy myös samanniminen näyttely Tampereen Museokeskus Vapriikissa, jonka esineistöön kuuluu muun muassa keskiajan suomalaisten pyhiinvaeltajien matkamuistoja, kirkkojen pyhimysveistoksia ja pyhäinjäänöksiä eli reliikkejä, sekä laina-esineistöä pohjoismaisista kansallismuseoista ja British Museumista.

Kokonaisuutena teos on paitsi mielenkiintoinen ja keskiajantutkimuksen kannalta uusia näkökulmia avaava, myös viihdyttävä ja ulkoasultaan kaunis. Runsas kuvitus, kartat ja pyhiinvaellusmatkojen kuvukset tekevät käsillä olevasta teoksesta mukaansa tempaavan kokonaisuuden.

Kirja on sisällöltään monitasoinen. Artikkelit on järjestetty temaat-tisiksi kokonaisuuksiksi, joissa pohditaan suomalaisten pyhiinvaelluksia suhteessa kirkkoon ja kulttuuriin, suhteessa keskiaikaisen ihmisen arkeen ja sen todellisuuteen, sekä suhteessa materiaaliseen kulttuuriin, kirkkorakennuksiin ja pyhimysten jäännöksiin. Lähdeaineistonaan kirjoittajat käyttävät niin kansanperinneaineistoa, kirkkorakennusten arkitekhtuuria ja kirjallista materiaalia kuin pyhimysten legendoja ja karttamateriaaliakin. Suomen osalta lähdeaineisto koskien keskiaikaa on valitettavan vähäinen, joten keskiajantutkijat joutuvat turvautumaan akateemiseen arvailuun ja oletuksiin. Lähdeaineiston vähäisyydestä ja sirpaleisuudesta huolimatta kirjoittajat ovat onnistuneet luomaan teoksesta uskottavan kokonaisuuden. Artikkelit tukevat hyvin toisiaan.

Suomalaisten pyhiinvaellukset keskiajalla -teos on jaoteltu viiteen päälukuun. Ennen varsinaisia pää-lukuja teoksen toimittajat johdattelevat aiheeseen ja avaavat näkökulmia teoksen sisältöön. Ensimmäinen osa käsittelee pyhiinvaellusten merkitystä ja siinä pyhiinvaellusperinne liitetään osaksi sekä eurooppalais-ta että kansanomaista viitekehystä. Yhtäältä keskiajan Suomessa elettiin kansanomaisen uskon keskellä, toisaalta vähitellen liityttiin läntisen kristikunnan uskonnolliseen todellisuuteen. Tavallisten ihmisten kokemuskenttä ja maailmankuva laajentuivat merkittävästi pyhiinvaellusten kautta.

Toisessa osassa keskitytään pyhiinvaelluksiin suhteessa kirkkoon ja sen opetukseen. Katolisen kirkon ehdoton keskuspaikka oli Rooma, jonne tehtiin pyhiinvaelluksia myös Suomesta. Roomaan lähdettiin paitsi pyhiinvaellusmatkoille, myös hoitamaan kirkollisia asioita, kuten pappisvihkimyksiä. Eräs syy saattoi olla myös niin sanottu katumusmatka: raskaaseen rikokseen syyllistynyt henkilö joutui matkustamaan Roomaan anoakseen paavilta anteeksi-antoa. Katumusmatkoihin yhdistettiin myös pyhiinvaelluksia eri pyhimysten haudoille.

Ne, jotka eivät lähteneet vaivalloisille ja pitkille pyhiinvaellusmatkoille, saattoivat kuitenkin kuulla niistä saarnoissa. Keskiaikaisten saarnojen lähdeaineisto on suomalaisittain äärimmäisen vähäistä. Vertailemalla kansainväliseen, erityisesti ruotsalaiseen aineistoon, on kuitenkin mahdollista päätellä, että pyhiinvaellussaarnojen keskeinen sisältö on liittynyt katumusukseen ja pyhiinvaeltajan henkiseen ja hengelliseen mielentilaan vaikuttamiseen. Saarnoissa on käsitelty vähemmän pyhiinvaellusmatkoja tai niiden hyötyjä, kuten aneita tai ihmeperantumisia.

Jokainen keskiaikainen kirkko oli omistettu jollekin pyhälle ihmiselle. Tutkimuksessa on esitetty oletta-mus, että Turun hiippakunnan lou-